

تعیین مرز و نوع عبارات نحوی در متون فارسی

محمدمهری همایونپور و آرمین سلیمانی بدر

آزمایشگاه پردازش هوشمند سیگنال‌های صوتی و گفتاری، دانشکده مهندسی کامپیوتر و فناوری اطلاعات، دانشگاه صنعتی امیرکبیر، تهران، ایران

چکیده

واحدسازی، از مهم‌ترین مسائل در پردازش زبان‌های طبیعی است که عبارت از فرآیند تقسیم متن به واحدهای معنادار نظیر واژه، عبارت نحوی، جمله و غیره است. واحدسازی گروه‌های نحوی یک متن، از جمله وظایف واحدسازی متن محسوب می‌شود که در بسیاری از کارهای پردازش زبان طبیعی، نظری سامانه‌های ترجمه ماشینی، استخراج اطلاعات، پرسش و پاسخ و سامانه‌های تبدیل متن به گفتار، به عنوان پیش‌پردازشی مهم، می‌تواند حضور داشته باشد. واحدسازی عبارات نحوی، در هر زبان، مناسب با ویژگی‌های نوشتاری آن زبان مشکلات و پیچیدگی‌هایی دارد. زبان فارسی به دلیل وجود رسم‌الخط‌های مختلف، جملات بدون ترتیب، افعال مركب، ابهامات معنایی و عدم نمایش مصوّت‌ها مشکلاتی دارد. در این مقاله روشهای مبتنی بر روش‌های آماری و یادگیری و اطلاعات و ویژگی‌های دستور زبانی جهت تشخیص مرز و نوع گروه‌های نحوی در متون فارسی فاقد علایم سجاوندی، ارائه شده است که در آن از روش‌های یادگیری ماشین بردار پشتیبان و میدان تصادفی شرطی استفاده شده است. در روش ارائه شده ویژگی‌های مختلف زبانی مرقبت با زبان فارسی استخراج و برای نخستین بار مورد بررسی و استفاده قرار گرفته‌اند. بهترین دقت بدست آمده توسط این سامانه، 84.02% بر اساس معیار F و 87.45% بر اساس تعداد برچسب‌های صحیح به کل در تعیین مرز، و 78.04% در تعیین مرز و نوع به صورت تواأم، بوده است.

وازگان کلیدی: پردازش زبان طبیعی، تعیین مرز و نوع گروه‌های نحوی، برچسب‌گذاری مقوله نحوی، ماشین بردار پشتیبان، میدان تصادفی شرطی، تبدیل متن به گفتار و ترجمه ماشینی.

۱- مقدمه

سامانه‌های تبدیل متن به گفتار^۴ اشاره کرد؛ به عنوان مثال، تشخیص صحیح مرز و نوع گروه‌های نحوی، می‌تواند در تعیین آهنگ و نوای مناسب در سامانه‌های تبدیل متن به گفتار، نقش بهسازی ایفا کند. نمونه‌ای از استفاده این روش به عنوان یک پیش‌پردازش، در ترجمه ماشینی از زبان پرتغالی به چینی، در (Oliveria et al., 2009) آمده است.

تعیین مرز و نوع گروه‌های نحوی، ممکن است امری ساده به نظر رسد؛ اما در زبان‌های مختلف، با توجه به ویژگی‌های هر زبان، مشکلات متعددی دارد؛ به عنوان مثال در زبان فارسی، برخی واژه‌ها صورت املایی یکسان، اما معنای به‌طور کامل متفاوت دارند و همین امر می‌تواند منجر به اشتباه در تعیین مرز عبارات شود؛ همچنین عدم نمایش

واحدسازی، از جمله مهم‌ترین و اساسی‌ترین مسائل در پردازش زبان‌های طبیعی^۱ است. به طور کلی، واحدسازی فرآیند تقسیم متن به واژه‌ها، عبارات، جملات و یا واحدهای معنادار مشابه دیگر است و به سه نوع واحدسازی کلمات، عبارات و متون تقسیم می‌شود (کیانی و همکاران، ۸۷).

هدف نهایی این پژوهش، واحدسازی و تعیین نوع گروه‌های نحوی^۲ در متون فاقد علائم سجاوندی در زبان فارسی است. تشخیص مرز و نوع عبارات نحوی^۳ می‌تواند پیش‌پردازش سامانه‌های مهم دیگری در پردازش زبان‌های طبیعی باشد؛ از جمله این سامانه‌ها می‌توان به سامانه‌های ترجمه ماشینی، استخراج اطلاعات، پرسش و پاسخ و

¹ Natural Language Processing (NLP)

² Syntactic Phrase

³ Phrase Chunking

⁴ Text To Speech (TTS)

فعل از دیدگاه زمانی، بر سه نوع کلی گذشته، حال و آینده، است. همچنین، هر یک از این افعال، زیرمجموعه‌هایی دارند. شخص فعل، توسط شناسه‌ها یا به عبارت دیگر ضمایر متصل فاعلی، مشخص می‌شود که بسته به زمان فعل می‌تواند متفاوت باشد.

گروه اسمی، مجموعه‌ای از واژه‌ها را تشکیل می‌دهد که یک هسته اسمی و تعدادی وابسته پیشین و یا پسین دارد (باطنی، ۱۳۶۰). وابسته‌های هسته یک گروه اسمی می‌توانند صفت، اسم و ضمیر باشند و وجود آنها در یک گروه اسمی اختیاری بوده و بهمنظور شرح و توصیف هسته گروه اسمی، قبل و یا بعد آن واقع می‌شوند که اگر پیش از اسم واقع شوند، به آنها وابسته پیشین و در غیر این صورت، وابسته پسین گفته می‌شود.

گروه قیدی، بخشی از جمله است که جمله یا جزیی از آن را مقید می‌کند، یا توضیحی به آن می‌افزاید و برخلاف اجزای اصلی جمله، می‌توان آن را حذف کرد. نشانه اصلی شناخت قید، از راه معناست؛ بدین ترتیب که اگر از جمله حذف گردد، به معنای آن خلی وارد نمی‌شود.

گروه حرف اضافه‌ای، شامل گروهی از کلمات است که با یک حرف اضافه شروع می‌شوند. نکته‌ای که بایستی بدان توجه شود، آن است که این حروف، زمانی که به عنوان حرف اضافه و شروع‌کننده یک گروه حرف اضافه‌ای به کار می‌روند، مستقل‌اند؛ درحالی که در زمان پیشوند بودن، جزئی از واژه هستند.

همان‌گونه که از نام گروه صفتی بر می‌آید، این گروه، مجموعه‌ای از واژه‌های است که در کل، نقش صفت را ایفا می‌کنند. این گروه، غالباً، به عنوان مسنده در جملات استنادی استفاده می‌شود.

۳- کارهای مشابه قبلی

تعیین مرز و نوع عبارات نحوی، طی سال‌های اخیر، در زبان‌های مختلف، مورد بررسی قرار گرفته است. در زبان‌هایی مانند زبان انگلیسی، عربی، چینی، تایلندی، سوئدی، اسپانیایی، عبری، هندی و ... کارهای مشابه بسیاری، با روش‌های متفاوت صورت گرفته‌اند که اغلب بسیار موفق بوده‌اند. شاید بتوان در زبان انگلیسی مهم‌ترین کارهای صورت گرفته را در این زمینه، CoNLL 2000 دانست. طی این کنفرانس، پیکره‌هایی بزرگ جهت آموزش و آزمون روش‌های ارائه شده مختلف، ایجاد شده است که بعد از این

واکه‌های کوتاه از جمله نقش‌نمای اضافه، اتصال و یا عدم اتصال پیشوند و پسوندهای مختلف و عدم رعایت تفاوت فاصله و نیمه‌فاصله در نوشتار فارسی می‌توانند امر تعیین مرز گروه‌های نحوی را با مشکل و ابهام رو به رو کنند. همچنین عالیم سجاوندی می‌توانند در تعیین مرز عبارات نحوی مؤثر باشند. مثلاً این عالیم می‌تواند که استفاده از این ویژگی در متون فاقد عالیم سجاوندی غیرممکن است.

در ادامه این نوشتة، ابتدا در بخش دوم، توضیح مختصری بر انواع گروه‌های نحوی، سپس در بخش سه، تاریخچه‌ای درباره این کار در زبان فارسی و سایر زبان‌ها، در بخش چهارم، روش‌های کلی کار شرح داده می‌شود. بخش پنجم، روش مورد استفاده و ویژگی‌های مورد استفاده را شرح می‌دهد. بخش ششم به مروری کوتاه درباره روش‌های یادگیری مورد استفاده تخصیص یافته و در بخش هفتم شرحی مختصر درباره پیاده‌سازی سامانه ارائه شده است. در بخش هشتم، نتیجه آزمایش‌های صورت گرفته، آورده شده و در پایان نتیجه‌گیری و فعالیت‌های آتی ارائه می‌شوند.

۲- گروه‌های نحوی

بهطور کلی، گروه‌های نحوی به پنج نوع گروه اسمی، فعلی، صفتی، قیدی و حرف اضافه‌ای طبقه‌بندی می‌شوند. هر گروه نحوی، مجموعه‌ای از کلمات است که نتوان آن را به گروه نحوی کوچک‌تر تجزیه کرد (باطنی، ۱۳۶۰). همچنین واژه‌هایی در هر زبان موجودند که مانند حروف ربط در هیچ مختصری درباره ساختار این گروه‌های نحوی می‌پردازیم. گروه فعلی، مهم‌ترین عضو گزاره است و دست کم از یک بن فعل و شناسه درست می‌شود. به عبارت دیگر هر گروه فعلی، مجموعه‌ای از واژه‌های است که در حکم فعل یک جمله بوده و یک هسته فعلی دارد (باطنی، ۱۳۶۰).

فعل، از نظر ساختاری، بر سه نوع ساده، مرکب و پیشوندی است. فعل ساده، فعلی است که بن مضارع آن تنهای، یک تکواز باشد. فعل پیشوندی، فعلی است که از قرار گرفتن تکوازهایی چون "بر، در، باز، فرو، فرا، وا و ..." پیش از یک فعل ساده، ساخته می‌شوند. این تکوازها، گاهی معنای فعل را تغییر نمی‌دهند و گاه این معنی را به کلی دگرگون می‌سازند. اگر به فعل ساده یا پیشوندی، یک یا چند تکواز آزاد^۱ اضافه شود، فعل مرکب ساخته می‌شود (باطنی، ۱۳۶۰).

^۱ تکواز آزاد، واژه‌ای است که معنای مستقلی دارد (باطنی، ۱۳۶۰).

قاعده استفاده شده است. ویژگی‌های مورد استفاده عبارت از برچسب مقوله نحوی، خروجی‌های قبلی و کلمات می‌باشند. پیکره استفاده شده در این آزمایش‌ها، شامل پانصدهزار کلمه‌چینی است که سیصدهزار کلمه برای آموزش استفاده شده است. در بهترین وضعیت، کارآیی سامانه ۸۹٪، ۲۷٪ برآورد شده است.

در ۲۰۰۷ JCAI، رقابتی برای ارائه روشی، جهت تشخیص مرز گروههای نحوی و برچسب‌های مقوله نحوی در متون به زبان‌های جنوب آسیایی که عبارتند از سه زبان هندی، بنگالی و تلوگو^۳، برقرار شد (SPSAL-2007) (Bharathi and Mannem, 2007). از بین هشت روش (Rao et al., 2007), (Pattabhi et al., 2007) (Satish and) (Ravi et al., 2007) (Ekbal et al., 2007) (Himanshu, 2007) (Sandipan, 2007) (Kishore, 2007) و (Avinesh et al., 2007) (Avinesh et al., 2007)، روش ارائه شده در ۲۰۰۷^۴، بیشترین کارآیی به دست آمده به طور متوسط در هر سه زبان را داشته است که در آن از روش‌های یادگیری میدان تصادفی شرطی و مدل مخفی مارکف^۵ برای تعیین مرز و نوع عبارات نحوی استفاده شده است.

تعیین مرز و نوع گروههای نحوی، در متون فارسی، تاریخچه‌ای نسبتاً کوتاه دارد. در سال‌های اخیر در زبان فارسی، تحقیقات اندکی، در این زمینه صورت گرفته است. نخستین پژوهشی که به طور مستقیم در این زمینه انجام شده، (Shamsfard and Mousavi, 2008) است. در این مقاله، با اعمال شsst شرط و قاعده، سعی در تعیین مرز گروههای نحوی در زبان فارسی شده است. دقت برآورده شده، ۷۰٪ است. کار دیگر، (کیانی و شمس‌فرد، ۱۳۸۷) است که در ادامه کار قبلی و توسط همان گروه صورت گرفته و این‌بار، با استفاده از شبکه‌های عصبی، تلاشی در جهت تشخیص مرز عبارات نحوی شده است. در این کار، از برچسب‌های نوع نحوی کلمه، دو کلمه قبل و بعد برای تشخیص مرز عبارات نحوی استفاده شده است. دو راه کار گفته شده، در (Kiani et al., 2009)، به نوعی، ترکیب شده‌اند و این‌بار از روش‌های خوشبندی FCM نیز کمک گرفته شده و بهترین دقت به دست آمده، ۸۵٪ بوده است. از دیگر تحقیقات در این حوزه در زبان فارسی می‌توان به پژوهش انجام شده در (شریفی آتشگاه، ۱۳۸۸) اشاره کرد که در آن الگوریتمی جهت تهیه دادگان درختی

اجلاس نیز، در کارهای مشابه دیگری مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

دو پژوهش بسیار موفق صورت گرفته در زبان انگلیسی، (Kudo and Matsumoto, 2001) و (Pereira, 2003) هستند که با استفاده از دو الگوریتم یادگیری ماشین بردار پشتیبان و میدان تصادفی شرطی، به دقّتی در حدود ۹۴٪ رسیده‌اند. استفاده از نکات و روش‌های ارائه شده در این دو کار، می‌تواند راهنمایی بسیار مفید جهت انجام پروژه پیش رو باشد.

بعد از دو کار ذکر شده در بالا، پژوهش‌های مشابه بسیاری در این زمینه، در سایر زبان‌ها، به خصوص زبان‌های متعلق به خاور دور، نظیر چینی، ژاپنی و تایلندی صورت گرفته است. در این کارها، با توجه به ساختار به طور کامل متفاوت این زبان‌ها نسبت به زبان‌های غربی، همچون زبان انگلیسی، ویژگی اساسی مورد استفاده، ویژگی‌های مبتنی بر ساختار و رسم الخط خاص این گونه زبان‌ها بوده است. دو کار Hansakunbuntheung et al., (2003) در زبان تایلندی، نمونه‌هایی از این کارها هستند که کار دوم، در جهت بهبود کار اول صورت گرفته است. در این دو پژوهش، الگوریتم‌های یادگیری گوناگون مانند درخت تصمیم کارت^۶ و الگوریتم رایپر^۷ مورد ارزیابی واقع شده‌اند.

در (Diab et al., 2004)، یک سامانه برای جداسازی واژه‌ها، برچسب‌گذاری مقوله نحوی و درنهایت، تعیین مرز عبارات نحوی و نوع آنها در زبان عربی معرفی شده است. برای مشخص‌سازی مرز و نوع عبارات نحوی، از روش برچسب‌گذاری IOB استفاده شده است. روش یادگیری، روشی با نظرارت، مبتنی بر ماشین بردار پشتیبان است. ویژگی‌هایی که در اینجا، برای تعیین مرز و نوع گروههای نحوی مورد استفاده قرار گرفته است، عبارت از واژه‌ها و برچسب مقوله نحوی آنها و برچسب IOB واحدهای قلبی هستند. پیکره مورد استفاده برای آموزش سامانه از Arabic TreeBank تأمین می‌شود و دقت این سامانه، ۹۲٪ است. برآورده شده است.

در (Xu and Zhao, 2006)، روشی ترکیبی، جهت تشخیص مرز گروههای اسمی در متون به زبان چینی ارائه شده است که از روش یادگیری ماشین بردار پشتیبان و میدان تصادفی شرطی جهت این کار بهره برده است و برای رفع ابهام و تکمیل پردازش دو روش گفته شده، از تعدادی

³ Telugu

⁴ Hidden Markov Model (HMM)

سال ۱۳۹۲ شماره ۲ پیاپی ۲۰

¹ Cart

² Ripper

گروه نحوی، استفاده می‌شود. این روش نخستین بار در (Lance et al., 1995) به کاررفته و بعد از آن به صورت یک استاندارد عرفی^۳ برای تعیین مرز گروه‌های نحوی در آمده است. به مثال زیر، برگرفته از (کیانی و شمس‌فرد، ۱۳۸۷) توجه کنید:

علی (B) کتاب (B) حسن (I) را (O) به (B) مدرسه (I) برد (O).

نکته قابل اشاره در این جا، این است که این روش، پایان عبارات نحوی را مشخص نمی‌کند و تعیین و تشخیص مرز عبارات نحوی، بر اساس برچسب B صورت می‌گیرد که نشان‌دهنده شروع یک عبارت نحوی و در صورت وجود، اتمام گروه نحوی قبلی است. این روش در موارد مشابهی مورد استفاده قرار گرفته که نمونه‌هایی مهم برای آن، (Shamsfard and Mousavi, 2008)، (Kudo and Matsumoto, 2001)، (عیسی‌پور و همکاران، ۱۳۸۶)، (Kudo and Matsumoto, 2001)، (عیسی‌پور و همکاران، ۱۳۸۷) هستند.

۴-۱-۲- برچسب گذاری ابتداء-انتها
این روش، پنج برچسب متفاوت B، E، I، S و O دارد. برچسب B، نشان می‌دهد که واحد جاری، شروع کننده یک عبارت نحوی است که بیش از یک واحد دارد. برچسب E، بیان می‌کند که واحد فعلی، انتهای یک عبارت نحوی است که بیش از یک واحد دارد. برچسب بعدی، برچسب I، نشان‌دهنده این موضوع است که واحد جاری، در بین یک عبارت نحوی واقع شده است که بیش از دو واحد دارد. برچسب S، نشان‌دهنده این است که واحد فعلی، یک عبارت نحوی با تنها یک واحد است. در نهایت، برچسب O، معرف این است که واحد مورد نظر، در بیرون هر عبارتی قرار گرفته است (Kudo and Matsumoto, 2001).

۴-۱-۳- برچسب گذاری نوع نحوی
در برچسب گذاری نوع نحوی برای هر کلمه نوع گروه نحوی به همراه برچسب تعیین مرز آن مورد استفاده قرار می‌گیرد. به این ترتیب مشخص می‌شود که هر واژه دارای چه موقعیتی نسبت به یک گروه نحوی بوده و نوع این گروه نحوی چیست. جدول (۱) برچسب‌های نوع نحوی مورد استفاده در این مقاله را نمایش می‌دهد:

³ De facto Standard

گروه‌های نحوی فارسی در چارچوب کمینه‌گرایی و به صورت نیمه‌خودکار ارائه شده است. در این پژوهش برای ارزیابی کیفیت داده تهیه شده فقط به گروه اسمی بسته شده است. همچنین فعالیت‌هایی در زمینه‌های نزدیک به زمینه تعیین مرز و نوع عبارات نحوی در متون فارسی نیز در سال‌های اخیر صورت گرفته است؛ نظیر تعیین محل کسرة اضافه (عیسی‌پور و همکاران، ۱۳۸۶)، (بی‌جن خان، ۱۳۸۴)، تعیین مرز کلمات (کیانی و شمس‌فرد، ۱۳۸۷)، تعیین مرجع ضمایر (موسوی و ثانی، ۱۳۸۷)، تعیین حدود جملات بر اساس تعیین مرز افعال (مبارکه و مینایی بیدگلی، ۱۳۸۷) و تعیین نقش‌های موضوعی جملات (شمس‌فرد و صدر موسوی، ۱۳۸۵).

همان‌گونه که بیان شد، تلاش‌های محدودی در جهت تعیین مرز و نوع عبارات نحوی در متون فارسی صورت گرفته است که متمرکز بر تعیین مرز و نه نوع گروه‌های نحوی بوده است.

۴- روش‌های کلی

۴-۱- روش‌های برچسب‌گذاری

پروره مورد نظر، یک پروره برچسب‌گذاری است و هدف نهایی، در وهله نخست، مشخص کردن مرز گروه‌های نحوی به کمک نوعی برچسب‌گذاری است. برای تعیین مرز گروه‌های نحوی، روش‌های برچسب‌گذاری متفاوتی وجود دارد که متدائل‌ترین آنها دو روش داخل-خارج و روش ابتداء-انتها است (Kudo and Matsumoto, 2001) (کیانی و شمس‌فرد، ۱۳۸۷). در ادامه به اختصار به شرح این روش‌ها می‌پردازیم.

۴-۱-۱- برچسب‌گذاری به روش درون-برون

یکی از متدائل‌ترین روش‌های برچسب‌گذاری گروه‌ها و عبارات نحوی در متون با زبان‌های مختلف، روش درون-برون است. این روش دو نسخه^۱ کلی دارد که به روش IOB و IOE شناخته می‌شوند. در روش IOB، از سه نوع برچسب ساده I (حرف نخست کلمه Inside، به معنای درون)، B (حرف نخست کلمه Begin، به معنای شروع) و O (حرف نخست کلمه Outside، به معنای برون) استفاده شده است که هر یک در پایان یک واحد^۲ قرار می‌گیرد. در روش IOE به جای برچسب B، از برچسب E برای نشان دادن پایان یک

فصل نهم

۴-۱-۲- روش مبتنی بر قواعد

سننی ترین روشی که برای جداسازی و تشخیص مرز گروههای نحوی، بهخصوص تشخیص مرز و نوع گروههای اسمی، در متون به زبان‌های مختلف استفاده شده است، روش مبتنی بر قواعد^۱ است. این روش مبتنی بر اطلاعات و دانش تخصصی زبان‌شناسی است و بیشتر توسعه زبان‌شناسان ارائه شده است. استفاده از درخت‌های اشتراق^۲ و داشتن مجموعه‌ای از قواعد برای شناسایی مرز عبارات نحوی، از جمله راهکارهای مورد استفاده در این روش است.

این روش، معایبی دارد. از جمله آن که به سختی قابل بهبود است؛ بهخصوص برای زبان‌هایی چون زبان فارسی که پیچیدگی و استثنایهای بسیاری دارد. دقّت این روش‌ها اندک است. همچنین این روش مبتنی بر دانش فرد خبره است و قواعد به صورت خودکار استخراج نمی‌شوند. در (Shamsfard and Mousavi, 2008) نمونه‌ای از روش مبتنی بر قواعد جهت تعیین مرز و نوع گروههای نحوی متون فارسی آورده شده است.

۴-۲-۲- روش مبتنی بر فرهنگ واژه

در این گونه روش‌ها، مربزبندی عبارات، با طابق‌عناصر جمله با مدخل‌های یک فرهنگ واژه صورت می‌پذیرد. میزان موفقیت این روش‌ها به پوشش فرهنگ واژه بستگی دارد و در رویارویی با یک کلمه جدید، شکست می‌خورند (کیانی و شمس‌فرد، ۱۳۸۷). در این روش‌ها، برای کاهش میزان لغاتی که توسط فرهنگ واژه باید پوشش داده شوند، از روش‌های ریشه‌یابی واژه‌ها استفاده می‌شود؛ بدین ترتیب، واژه‌ها به Sanders and Taylor، (1995) یک روش مبتنی بر فرهنگ واژه برای زبان چینی آورده شده است.

۴-۳-۲- روش آماری

این روش‌ها، به کمک اطلاعات آماری و مدل زبانی، به قطعه‌بندی عبارات نحوی می‌پردازند. این اطلاعات آماری، از منابع زبانی، مانند پیکره‌های پردازش شده، اسناد وب، خروجی موتورهای جستجو و ... به دست می‌آیند. این اطلاعات آماری، می‌توانند شامل تعیین عبارات پرخداد زبان، تعیین فراوانی و احتمال وقوع عبارات مختلف در متون گوناگون باشد (کیانی و شمس‌فرد، ۱۳۸۷).

(جدول ۱): برچسب‌های نوع نحوی مورد استفاده

برچسب نوع نحوی	مفهوم
NP	گروه اسمی
VP	گروه فعلی
JP	گروه صفتی
AP	گروه قیدی
PP	گروه حرف اضافه‌ای

بر این اساس برای هر واژه یک برچسب تعیین مرز و نوع گروه نحوی استخراج می‌شود. این برچسب استخراج شده به صورت ترکیبی از برچسب‌های بالا و هر یک از انواع برچسب‌های تعیین مرز نظریه IOB به عنوان خروجی تعیین مرز و نوع گروه نحوی است؛ به عنوان مثال چنانچه کلمه‌ای آغازگر یک عبارت نحوی اسمی باشد، برچسب B-NP برای آن در نظر گرفته می‌شود. نمونه‌ای از این برچسب‌گذاری در کنار برچسب‌گذاری مرز IOB در زیر آمده است:

علی (B-NP) کتاب (B-NP) حسن (I-NP) را (O) به (B-NP) مدرسه (I-PP) برد (O) . (B-VP)

در این جمله گروههای نحوی بر اساس این برچسب‌گذاری به صورت زیر قابل تفسیر خواهد بود:

علی: گروه اسمی

کتاب حسن: گروه اسمی

به مدرسه: گروه حرف اضافه‌ای

برد: گروه فعلی

۴-۲- راهکارها برای تعیین مرز و نوع عبارات نحوی

برای تشخیص مرز گروههای نحوی و به‌طور کلی پردازش متن، روش‌هایی مورد استفاده قرار گرفته است که در این بخش به شرح و توضیح مختصر آنها می‌پردازیم. بر اساس (Kiani et al., 2009) و (شمس‌فرد، ۱۳۸۷)، روش‌های مورد استفاده جهت تشخیص مرز عبارات نحوی، به چهار روش کلی روش مبتنی بر قواعد، روش مبتنی بر فرهنگ واژه‌ها، روش آماری و روش یادگیری ماشین تقسیم می‌شود. در بخش بعد، چگونگی عمل کرد و معما رسانه‌های مشابه را با اختصار شرح می‌دهیم.

¹ Rule Based

² Parse Tree

سال ۱۳۹۲ شماره ۲ پایابی

ویژگی‌ها، موجب افزایش کارآیی سامانه می‌شود. در اینجا، به بررسی ویژگی‌ها و عوامل مناسب، جهت تعیین مرز و نوع گروه‌های نحوی می‌پردازیم و هر یک از این ویژگی‌ها را با اختصار توضیح می‌دهیم. لازم به ذکر است که با توجه به وابستگی موقعیت یک واژه در یک گروه نحوی به واگان قبل و بعد از آن، برای هر واژه ویژگی‌های کلمات با شعاع دو در اطراف آن نیز به ویژگی‌های آن اضافه می‌شود.

۵-۱-۱- برچسب مقوله نحوی

برچسب‌های مقوله نحوی، از جمله مهم‌ترین ویژگی‌های استفاده شده در تعیین مرز و نوع گروه‌های نحوی است. این ویژگی در اکثر کارهای مشابه قبلی، گاه حتی به عنوان تنها ویژگی، مورد استفاده قرار گرفته است. این برچسب‌ها، تعیین کننده نوع یک واژه است. برچسب مقوله نحوی انواع بسیار و زیرمجموعه‌های فراوانی دارد. در این مقاله، برخی از دسته‌های مربوط به مقوله‌های نحوی را بر اساس شباهت، با هم ادغام نموده‌ایم؛ زیرا در این پژوهش، پیکره بزرگی در اختیار نداریم و پوشش دادن همه حالات مقوله‌های نحوی با چنین پیکره‌ای مشکل‌آفرین است؛ همچنین برخی از برچسب‌های مقوله نحوی تفاوت‌هایی را شامل می‌شوند که در تعیین مرز عبارات نحوی نقش چندانی ندارند. به عنوان مثال، تعداد بسیاری از برچسب‌های مقوله نحوی به تمیز افعال از نظر زمان و شخص تخصیص یافته که در این پژوهش این دو، نقش چندانی ندارند و آنچه مؤثر است فعل بودن یک کلمه، و نه زمان و شخص آن است. در این کار، از چهارده برچسب نوع نحوی استفاده شده است. جدول (۲)، فهرست برچسب‌های مقوله نحوی مورد استفاده را نمایش می‌دهد. برچسب مقوله نحوی خود واژه و دو واژه بعدی و دو واژه قبلی به عنوان ویژگی‌های واژه در نظر گرفته می‌شوند.

۵-۲-۱- خروجی‌های سامانه برای کلمات قبلی

این ویژگی نیز، در بسیاری از کارهای مشابه قبلی استفاده شده است. استفاده از این ویژگی، به معنای استفاده از خروجی کلمات قبلی سامانه جهت تشخیص موقعیت و نوع واژه فعلی است و نوعی بازخورد^۴ برای سامانه مورد نظر محسوب می‌شود. در این کار، از برچسب خروجی دو واژه قبل، به عنوان ویژگی استفاده شده است. اطلاع از موقعیت کلمات پیشین نسبت به یک گروه نحوی و نوع گروه آتها

این روش‌ها، مزايا و معایبی دارند. نخستین مزیت اين روش‌ها، اين است که به دانش زبان‌شناسي زيادي نياز ندارند. ميزان موفقیت آنها، تا حد زیادي، به مرجع آمارگیری موردن استفاده بستگی دارد. مزیت دیگری که اين روش‌ها از آن برخوردارند، قابل حمل بودن آنهاست. اين روش‌ها به راحتی از زبانی به زبان دیگر، با ویژگی‌های مشترک، قابل تعمیم هستند (کیانی و شمس‌فرد، ۱۳۸۷).

۴-۲-۴- روش‌های يادگيري

این روش‌ها، مبتنی بر يادگيري ماشين، با يكى از الگوريتم‌های يادگيري ماشين می‌باشند. طی اين روش‌ها، ماشين، خود اطلاعاتش را از منبع ورودي و نمونه‌های آموزشي به دست می‌آورد و آنها را ياد می‌گيرد. اين اطلاعات، می‌توانند اطلاعات آماري مورد نياز سامانه، مدل زبانی و يا قواعد نحوی و معنائي مورد استفاده در مربيندي عبارات باشند (کیانی و شمس‌فرد، ۱۳۸۷).

عدم وجود پيکره‌های مناسب، با برچسب‌های مورد نياز، در بسیاري از زبان‌ها از جمله زبان فارسي، دليل ضعف اين روش‌هاست. مشخص است که هر چه نمونه‌های آموزشي، بيش تر باشد، دقت اين روش‌ها بيش بيش تر خواهد بود.

۵- راه‌كار پيشنهادي

در اين بخش، بر اساس مطالعه کارهای مشابه قبلی، روشی برای تعیین مرز و نوع گروه‌های نحوی ارائه می‌شود. اين روش بر اساس روش‌های يادگيري بوده و در آن از دو الگوريتم ماشين بردار پشتيبان^۱ (Vapnik, 1995) و Lafferty et² (Vapnik, 1998) و ميدان تصادفي شرطي^۳ (al., 2001)، استفاده شده است. همچنین، برای افزایش کارآيی، تعداد محدودی قاعده قطعی نيز به نتيجه الگوريتم‌های يادگيري اعمال می‌شود. روش برچسب‌گذاري داخل-خارج از نوع IOB و نيز روش ابتداء-انتها (IOEBS) مورد استفاده و ارزيزابي واقع می‌شوند. ابتدا به ویژگی‌های مورد استفاده در اين کار می‌پردازيم و سپس ویژگی‌های پيکره آموزشي و قواعد قطعی را شرح می‌دهيم.

۵-۱- ویژگی‌های مورد استفاده

انتخاب ویژگی‌های مناسب، در هر کار گروه‌بندی^۴، مانند هدف پيش رو، اهميت بسیاري دارد. انتخاب صحیح

فصل نهم

¹ Support Vector Machine (SVM)

² Conditional Random Field (CRF)

³ Classification

- کلیه این ویژگی‌ها از نظر مقداری باینری (دو دویی) و مقدار آنها صفر یا یک است که مقدار یک به معنای برقرار بودن ویژگی است. این ویژگی‌ها عبارتند از:
- ۱- نشانه‌های افعال ماضی و مضارع و مستقبل، مانند پسوند "می". فعل بودن یک واژه احتمال قرار گرفتن آن به عنوان هسته گروه فعلی را افزایش می‌دهد.
 - ۲- نشانه‌های جمع (پسوندهای "ها"، "ان" و "ات")، که نشانه اسم بودن یک واژه هستند. این نشانه می‌تواند نشانه‌ای از اسم بودن یک واژه است و احتمال تعلق آن را به گروه فعلی کاهش می‌دهد.
 - ۳- نشانه صفت عالی (پسوند "ترین")؛ صفت عالی از وابسته‌های پیشین گروههای اسمی است که بعد از آن هسته گروه اسمی قرار می‌گیرد. با توجه به توضیح مذکور، صفات عالی می‌توانند نشانه‌ای جهت تعیین مرز گروههای اسمی باشد؛ زیرا کلمه واقع شده بعد از این صفت به حتم داخل یک گروه اسمی بوده و خود صفت عالی نیز شروع کننده و یا گاهی عضوی از گروه اسمی است.
 - ۴- نشانه صفت تفضیلی (پسوند "تر")؛ صفات تفضیلی در زبان فارسی، نشانه‌ای مشخص دارند (پسوند "ر") که به سادگی قابل تشخیص است. صفت تفضیلی به طور عمومی بعد از هسته یک گروه اسمی قرار می‌گیرد؛ بنابراین می‌تواند نشانه‌ای جهت تشخیص مرز عبارات اسمی باشد؛ زیرا واژه قبل از آن قطعاً متعلق به گروه اسمی بوده و هسته آن است و خود کلمه نیز متعلق به گروه اسمی است.
 - ۵- نشانه نکره؛ در زبان فارسی، نشانه معرفه بودن (مانند حرف "The" در زبان انگلیسی) وجود ندارد؛ اما نشانه نکره بودن، موجود است. این نشانه، به صورت یک حرف "ی"، در انتهای اسم مورد نظر واقع می‌شود. البته لازم به ذکر است که نشانه‌های دیگری نیز وجود دارد؛ اما در اینجا تنها این نشانه در نظر گرفته شده است. این نشانه می‌تواند ایجاد ابهام نیز کند؛ زیرا می‌تواند نشانه صفات نسبی باشد. با این وجود، این ابهام، ایجاد اختلال نخواهد کرد؛ زیرا در هر حالت نشانه‌ای برای اسم می‌باشد. اسم بودن یک واژه احتمال قرار گیری آن در گروه فعلی را کاهش می‌دهد.
 - ۶- نشانه اعداد تربیبی نوع اول، مانند "اولین" به عنوان یک وابسته پیشین برای هسته گروه اسمی، واقع می‌شود و نکته قابل توجه آن است که بین ویژگی‌های سال ۱۳۹۲ شماره ۲ پیاپی ۲۰

می‌تواند در تعیین نوع گروه نحوی واژه فعلی اثر مثبت داشته باشد. مقدار خروجی بر جسب دو واژه قبل به عنوان مقدار این ویژگی در نظر گرفته می‌شود که بسته به نوع بر جسب گذاری مورد استفاده در تعلیم سامانه متفاوت است.

(جدول ۲): بر جسب‌های مقوله نحوی مورد استفاده

بر جسب مقوله	مورد استفاده	بردادار ویژگی
V	فعل	.
N	اسم	۱
Ad	قید	۲
Intj	شبه جمله	۳
Pr	حرف اضافه	۴
Po	نشانه مفهول	۵
Co	حرف عطف	۶
Det	حرف تعریف	۷
Nu	عدد	۸
Ps	لقب	۹
A	صفت	۱۰
Q	استفهام	۱۱
C	حرف ربط	۱۲
Exp	عبارت	۱۳

۳-۱-۵- ویژگی‌های آماری

استفاده از مدل زبانی آماری^۱ چندتایی^۲، می‌تواند تأثیر مثبتی بر کارآیی سامانه تعیین مرز و نوع گروههای نحوی داشته باشد. این ویژگی، در کارهای بر جسب گذاری نظری بر جسب گذاری نوع نحوی و نیز پژوهش‌های مشابه قبلی نظیر (Murphy, 2003)، در تعیین مرز و نوع عبارات نحوی، مورد استفاده قرار گرفته است. ما در این مقاله، از ویژگی‌های دوتایی^۳ و نیز اندیس کلمه، در پنجره‌ای به شاعر دو، استفاده کرده‌ایم. ویژگی‌های بیان شده از این جهت می‌توانند در تعیین مرز و نوع گروههای نحوی مؤثر واقع شوند که بیان گر احتمال واقع شدن گروهی از کلمات در کنار هم می‌باشند و بنابراین می‌توانند احتمال تشکیل یک گروه نحوی توسعه گروهی از کلمات را بیان نمایند. مقدار به دست آمده توسط مدل ساخته شده برای هر کلمه مقدار این ویژگی است.

۴-۱-۵- ویژگی‌های ساختاری

ویژگی‌های ساختاری، ویژگی‌هایی هستند که بر اساس ساختار کلمات در زبان فارسی، مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

¹ Statistical Language Model

² N-Gram

³ Bigram

این ویژگی‌ها برای خود کلمه، دو کلمهٔ قبل و بعد مورد بررسی قرار می‌گیرند و در صورت وجود این نشانه‌ها عدد یک و در غیر این صورت، مقدار صفر در بردار ویژگی درج می‌شود.

استفاده از این ویژگی‌ها در کنار ویژگی برچسب مقولهٔ نحوی ممکن است در نگاه نخست حشو به نظر رسد؛ اما لازم به ذکر است که این ویژگی‌ها از یک سو می‌توانند مکملی برای ویژگی برچسب مقولهٔ نحوی باشند و از سوی دیگر نیاز به این ویژگی را برای سامانهٔ کاهش می‌دهند. استخراج ویژگی برچسب مقولهٔ نحوی یک پیش‌پردازش توانم خطاست و استفاده از ویژگی‌های بیان شده در فوق، از یک سو مکمل این ویژگی بوده و از سوی دیگر نیاز به این پیش‌پردازش را حذف می‌کند. در پایان لازم به ذکر است که کلیه ویژگی‌های ساختاری بیان شده برای نخستین بار در این پژوهش استخراج و مورد استفاده واقع شده‌اند.

۵- پیکره آموزشی

پیکره مورد استفاده برای آموزش و آزمون الگوریتم یادگیری، پیکره‌ای کوچک با حدود شش هزار واژهٔ مجاز است که می‌توانند تکراری نیز باشند؛ هم‌چنین تعداد جملات این پیکره، ۵۸۹ جمله و فرهنگ لغات به کار رفته برابر ۲۹۱۳ واژه است. این پیکره شامل ۲۵۴۰ گروه نحوی است که گروه اسمی، ۸۳۰ گروه فعلی، ۵۲۰ گروه حرفاً اضافه‌ای، ۱۵۱ گروه قیدی و ۶۵ گروه صفتی را در بر می‌گیرد. پیکره مورد استفاده در این پژوهش توسط یک شخص خبره برچسب‌گذاری شده است. در این پیکره، پس از آمدن هر جمله، واژه‌های آن، به صورت مجزا فهرست شده‌اند و بعد از هر واژه، برچسب مقولهٔ نحوی و بعد از آن، برچسب تعیین مرز و نوع واژه‌ها به روش آOEBS، آورده شده است. نمونه‌ای از یک جمله این پیکره در زیر ارائه شده است.

رنگ	سبز	را	دوست	دارم
B-NP	N	Po	N	V
E-NP				
B-VP				
E-VP				

۳- قواعد قطعی

برخی واژه‌ها، برچسب ثابت و مشخصی دارند. این واژه‌ها، به طور عمومی پر تکرار بوده و از سوی دیگر، تنوع اندکی

صفت عالی، نشانه نکره و اعداد ترتیبی، تنها یکی می‌تواند در عبارت حاضر شود. واژه بعد از این کلمات حتماً متعلق به گروه نحوی اسمی و هسته آن است و این کلمات نیز شروع کننده گروه نحوی هستند.

۷- ضمایر اشاره؛ ضمایر اشاره به طور عمومی به جای مرجع خویش در جمله قرار می‌گیرند و به طور عمومی خود به تنها بی‌تشکیل یک گروه اسمی را می‌دهند. این ضمایر می‌توانند در تعیین مرز و نوع گروه‌های نحوی به خصوص گروه‌های اسمی تأثیر مثبت داشته باشند. این ضمایر عبارت‌اند از: "این"، "آن"، "همین"، "همان"، "آنها"، "اینها"، "همین‌ها" و "همان‌ها". به طور عمومی این کلمات یا به تنها بی‌تشکیل یک گروه نحوی را می‌دهند و یا شروع کننده گروه نحوی اسمی بوده و واژه بعد از آنها متعلق به گروه اسمی است.

۸- ضمایر تأکیدی؛ ضمیر تأکیدی "خود"، می‌تواند شناسه‌ای برای شناسایی مرز برخی عبارات، به ویژه گروه‌های اسمی باشد. این ضمیر به طور عمومی برای تأکید به همراه ضمایر متصل، جانشین اسم شده و خود یک گروه اسمی را تشکیل می‌دهد.

۹- کلمات استفهام مانند "چرا" و "کجا"؛ می‌توانند نشانه‌ای از پایان و شروع گروه نحوی باشند.

۱۰- حروف شرط؛ مانند "اگر"، می‌توانند نشانه از پایان و شروع دو گروه نحوی باشند.

۱۱- نقش‌نمای مفعول؛ یعنی کلمه "را"، که نشانه بسیار مناسبی جهت تعیین مرز پایانی یک گروه اسمی است و به سادگی قابل تشخیص است.

۱۲- حروف اضافه؛ حروف اضافه از پر کاربردترین حروف در زبان فارسی هستند. این حروف به طور عمومی نشانه شروع یک گروه حرفاً اضافه‌ای هستند و در مواردی نادر، در داخل یک گروه (غلب گروه حرفاً اضافه‌ای) واقع می‌شوند.

۱۳- حروف عطف؛ مانند "و" و "با". این حروف از آن جهت مؤثرند که نوع گروه نحوی دو واژه قبل و بعد آنها یکسان است.

۱۴- صفات مبهوم؛ مانند "هر" و "همه"، که نشانه‌ای برای گروه اسمی می‌باشند.

۱۵- افعال اسنادی؛ مانند "است"، "بود" و "گشت". فعل بودن یک واژه احتمال قرار گرفتن آن به عنوان هسته گروه فعلی را افزایش می‌دهد.

طبیعی، دسته‌بندی متن، تحلیل ساختار وابستگی نحوی و نیز تعیین مرز و نوع گروه‌های نحوی مورد استفاده قرار گرفته و نتایج خوبی را موجب شده است (Kudo and Matsumoto, 2001).

ایدهٔ اساسی الگوریتم ماشین بردار پشتیبان، جداسازی داده‌ها با استفاده از یافتن یک ابرصفحه^۴ است؛ بدین معنا که با فرض این که دسته‌های داده مورد ارزیابی، به صورت خطی جداپذیر باشند، ابرصفحه‌ای را با حداقل حاشیه به دست می‌آورد که دسته‌ها را جدا کنند. در مسائلی که داده‌ها به صورت خطی جداپذیر نباشند، داده‌ها به فضای با ابعاد بیشتر نگاشت می‌شوند، تا بتوان آنها را در این فضای جدید به صورت خطی جدا کرد. در الگوریتم ماشین بردار پشتیبان، هدف یافتن بهترین ابرصفحه‌ای است که دو دسته را از یکدیگر جدا می‌سازد.

فرض کنیم هر داده‌ای به یک گروه از دو گروه مثبت و یا منفی تعلق داشته باشد. داده‌های آموزشی را به صورت زوج مرتب‌های به فرم (x_i, y_i) (به طوری که x_i بردار ویژگی برای نمونه آموزشی i ام و y_i برچسب تعیین گروه این نمونه است (که مقدار ۱ یا -۱ را دارد) در نظر می‌گیریم. با فرض داشتن ۱ داده آموزشی و n ویژگی بردار ویژگی می‌توانیم به صورت خلاصه داشته باشیم:

$$(x_i, y_i) \in \{(1 \leq i \leq l, x_i \in R^n, y_i \in \{+1, -1\})\} \quad (1)$$

در روش ماشین بردار پشتیبان پایه، سعی می‌کنیم نمونه‌های مثبت و منفی را به کمک یک ابرصفحه از هم جدا کنیم که به صورت زیر نمایش می‌یابد:

$$(w \cdot x) + b = 0, (w \in R^n, b \in R) \quad (2)$$

در الگوریتم یادگیری ماشین بردار پشتیبان، ابرصفحه بهینه، ابرصفحه‌ای است که نمونه‌ها را به دو دسته تقسیم کند؛ به قسمی که حاشیه را بیشینه کند شکل (۱). به طور دقیق می‌توانیم معادلهٔ دو خط تعیین کننده حاشیه را به صورت رابطهٔ زیر بنویسیم که در آن x بردار ویژگی، w بردار ضریب و b مقدار بیاس است:

$$w \cdot x + b = \pm 1 \quad (3)$$

و نیز می‌توانیم مقدار حاشیه را از رابطهٔ ۴-۳ به دست آوریم:

⁴ Hyperplane

دارند. می‌توانیم تعدادی قاعده مشخص و ساده را که به صورت قطعی، موقعیت واژه را نسبت به یک گروه نحوی مشخص می‌نماید، وضع نماییم و با اعمال این قواعد، برخوی الگوریتم‌های یادگیری، کارآیی را بهبود بخشیم. واژه‌های نقش‌نمای مفعول (را)، حروف ربط، حروف استفهام برچسب O دارند و بدین ترتیب، می‌توانند برچسب واژه قبل و بعد خود را نیز مشخص نمایند. همچنین، حروف اضافه، به غیر از واژه‌ی "از" (از)، به طور عمومی شروع‌کننده گروه حرف اضافه‌ای می‌باشند. این قواعد برای افزایش کارآیی برخوی الگوریتم‌های جداکننده مبتنی بر یادگیری اعمال می‌شوند. بنابراین قواعد زیر قابل استفاده است:

۱- اگر واژه فعلی حرف اضافه است آنگاه واژه شروع‌کننده گروه نحوی حرف اضافه‌ای بوده و واژه بعد از آن متعلق به گروه حرف اضافه‌ای است.

۲- اگر واژه فعلی نقش‌نمای مفعولی ("را") است آنگاه خود کلمه دارای برچسب O بوده و کلمه قبلي متعلق به گروه اسمی است.

۳- اگر واژه فعلی حرف استفهام یا حرف شرط باشد، آنگاه خود واژه دارای برچسب O بوده و کلمه قبلي و بعدی به ترتیب کلمه پایانی و آغازین دو گروه نحوی مجرما می‌باشند.

۶- مروری بر تئوری الگوریتم‌های یادگیری

در این بخش به مروری کوتاه درباره تئوری الگوریتم‌های یادگیری مورد استفاده می‌پردازیم. این الگوریتم‌های یادگیری عبارتند از ماشین بردار پشتیبان و میدان تصادفی شرطی که در ادامه به شرح آنها می‌پردازیم.

۱-۶ ماشین بردار پشتیبان

الگوریتم یادگیری ماشین بردار پشتیبان، در سال ۱۹۹۲ توسط پنیک^۱ بر پایه تئوری یادگیری آماری^۲ ارائه شده است (Vapnik 1995). این الگوریتم دسته‌بندی، جزو شاخه روش‌های هسته‌ای^۳ است. شهرت این الگوریتم به دلیل موفقیت آن در تشخیص حروف دستنویس است که با شبکه‌های عصبی به دقت تنظیم شده برابر می‌کند؛ یعنی ۱/۱ خط. الگوریتم ماشین بردار پشتیبان، در پردازش زبان

¹ Vapnik

² Statistical Learning Theory

³ Kernel Methods

۲-۶- میدان تصادفی شرطی

الگوریتم میدان تصادفی شرطی، نخستین بار در (Lafferty et al., 2001) در سال ۲۰۰۱، ارائه شده است. این الگوریتم مبتنی بر احتمال شرطی و نظریه گراف و برنامه‌سازی پویا^۶ است و توانایی تشخیص ترتیبی از نمونه‌ها را دارد. اگر شبکه‌های عصبی قادر به تشخیص یک حرف در یک لحظه، در تشخیص دستخط، باشند، میدان تصادفی شرطی، قادر به تشخیص دنباله‌ای از حروف دستنویس در آن واحد است. در اینجا با اختصار، به توضیح این الگوریتم با فرض آگاهی از مفاهیم برنامه‌سازی پویا و زنجیره‌های مارکف می‌پردازیم.

فرض کنیم Z داده خام، مانند یک متن، و x مفاهیم و یا الگوها، نظیر دسته‌های یک متن باشند. برای هر Z ، فرض می‌کنیم x ، مشروط بر Z ، یک زنجیر مارکف غیر مستقیم می‌باشد و داریم (Truyen and Phung 2008):

$$P(x|z) = \frac{1}{Z(z)} \prod_{t \in [1, T-1]} \Psi_t(x_t, x_{t+1}, z) \quad (6)$$

که داریم:

$$Z(z) = \sum_x \prod_{t \in [1, T-1]} \Psi_t(x_t, x_{t+1}, z) \quad (7)$$

$$\Psi_t(x_t, x_{t+1}, z) = \exp(\sum_{k \in [1, K]} w_k f_k(x_t, x_{t+1}, z)) \quad (8)$$

فرض کنیم:

$$F_k(x, z) = \sum_{t \in [1, T-1]} f_k(x_t, x_{t+1}, z) \quad (9)$$

در این صورت رابطه‌ی (۹) به صورت زیر ساده خواهد شد:

$$\begin{aligned} P(x|z) &= \frac{1}{Z(z)} \exp\left(\sum_{t \in [1, T-1]} \sum_{k \in [1, K]} w_k f_k(x_t, x_{t+1}, z)\right) \quad (10) \\ &= \frac{1}{Z(z)} \exp\left(\sum_{k \in [1, K]} w_k F_k(x_1, x_T, z)\right) \end{aligned}$$

در اینجا دو مسئله اساسی به وجود می‌آید، آموزش^۷ و رمزگشایی^۸. در آموزش، با مجموعه‌ای از داده‌های مشهود و نمونه، سعی در تخمین پارامتر w می‌شود. در رمزگشایی، الگوی بهینه‌ی (x_1^*, \dots, x_T^*) برای یک مجموعه داده خام Z به دست می‌آید.

⁶ Dynamic Programming

⁷ Learning

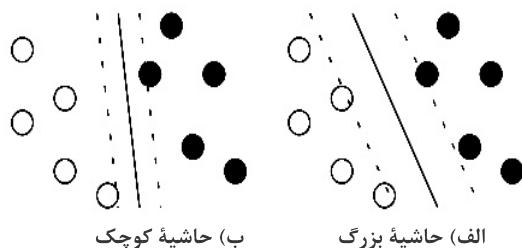
⁸ Decoding

$$M = \frac{2}{\|w\|} \quad (4)$$

برای بیشینه کردن حاشیه، با توجه به رابطه ۴، بایستی مقدار $\|w\|$ را کمینه کنیم؛ به عبارت دیگر، این مسئله معادل با حل مسئله بهینه‌سازی زیر است:

$$\begin{aligned} \text{Minimize : } L(w) &= \frac{1}{2} \|w\|^2 \\ \text{Subject to : } y_i[(w \cdot x_i) + b] &\geq 1, (i = 1, \dots, l) \end{aligned} \quad (5)$$

نمونه‌های آموزشی را که به دو خط نقطه‌چین چسبیده‌اند بردار پشتیبان^۹ می‌نامیم. تنها بردارهای پشتیبان در نمونه آموزشی اهمیت دارند؛ بدین معنا که اگر همه داده‌های آموزشی به جز بردارهای پشتیبان استخراج شده را حذف کنیم، باز هم می‌توانیمتابع تصمیم مناسب را به دست آوریم.

(الف) حاشیه بزرگ

(ب) حاشیه کوچک

(شکل ۱)- دو ابرصفحه ممکن برای جداسازی داده‌های آموزشی به دو رده

علاوه بر آنچه ذکر شد، الگوریتم ماشین بردار پشتیبان، توانایی رده‌بندی غیر خطی نیز دارد. این عمل با تعریف مسئله بهینه‌سازی مورد نظر در یک فرم دوتایی، به کمک ضرب داخلی بردارهای ویژگی و استفاده از حقه هسته صورت می‌گیرد. به کمک در نظر گرفتن ضرب داخلی هر دو بردار ویژگی x_i و x_j ، به صورت دوتایی تحت یکتابع کرنل (هسته) خاص $K(x_i, x_j)$ ، ماشین بردار پشتیبان (SVM)، می‌تواند فرضیه‌های غیر خطی را نیز پوشش دهد. ضرب داخلی، با توجه به اینکه نشانه‌ای از زاویه بین دو بردار دارد، می‌تواند معیاری از شباهت دو بردار باشد. توابع هسته معرفه شده عبارتند از خطی^{۱۰}، چندجمله‌ای^{۱۱}، RBF^{۱۲} و Sigmoid^{۱۳}.

¹ Support Vector

² Linear

³ Polynomial

⁴ Radial Basis Function

⁵ Sigmoid

کرنل‌ها نیز مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در ذیل، به گزارش آزمایش‌های صورت‌گرفته می‌پردازیم.

لازم به ذکر است که در کلیه ارزیابی‌های صورت‌گرفته از ارزیابی متقاطع ۱۰ تا شده‌ای^۱ استفاده شده است؛ که در آن کلیه پیکره آموزشی به ده قسمت به‌طور تقریبی برابر تجزیه شده و نه قسمت برای آموزش و قسمت باقیمانده جهت آزمون مورد استفاده قرار می‌گیرد و این عمل ۱۰ بار تکرار شده و درنهایت میانگین خطابه‌عنوان خطای مورد ارزیابی درنظر گرفته می‌شود.

برای دسته‌بندی با برچسب‌های مختلف تعداد دسته‌های مختلفی استفاده شده است. در دسته‌بندی برای تعیین مزد عبارات، تعداد رده‌ها با استفاده از هر یک از برچسب‌گذاری‌های IOB و IOE برابر ۳ (رده B، I و O) هر کلمه) و با استفاده از برچسب‌گذاری IOEBS برابر ۵ (رده هر کلمه) است. در مسئله تعیین مزد و نوع عبارات تعداد رده‌ها بیشتر خواهد بود چنانچه برای هر گروه، دارای ۲ یا ۴ رده تعیین مزد (سته به انتخاب نوع برچسب‌گذاری تعیین مزد) هستیم (به‌عنوان مثال برای گروه اسمی با انتخاب برچسب‌گذاری IOB دارای برچسب‌های NP-I، NP-B و یک رده برای برچسب O در نظر گرفته می‌شود. بنابراین با توجه به داشتن ۵ گروه نحوی مختلف، با استفاده از برچسب‌زنی IOB و IOE هر دوی تعیین مزد دارای ۱۱ رده و با استفاده از برچسب‌زنی IOEBS دارای ۲۱ رده هستیم. برای بررسی کارآیی سامانه، نیازمند معیاری متناسب با کارکرد آن سامانه هستیم. سه معیار مهمی که برای بررسی کارآیی چنین سامانه‌هایی، در کارهای مشابه، مورد استفاده قرار گرفته است، معیار دقت^۲، یادآوری^۳ و امتیاز F، موسوم به $F\beta=1$. معیار دقت، تعداد عبارت‌های صحیح تشخیص داده شده توسط سامانه و معیار یادآوری، در صد برچسب‌های تعیین شده در پیکره را که توسط برنامه مورد نظر، تشخیص داده شده است، نشان امتیاز F، بهصورت زیر محاسبه می‌شود می‌دهند (79): (Rijsbergen 79)

$$F = \frac{2 \times \text{precision} \times \text{recall}}{\text{precision} + \text{recall}} \quad (38)$$

¹ 10fold-cross-validation

² Precision

³ Recall

ابتدا به مبحث آموزش می‌پردازیم. فرض کنیم مجموعه داده D بهصورت زیر موجود باشد :

$$D = (\tilde{x}^1, z^1); (\tilde{x}^2, z^2); \dots; (\tilde{x}^D, z^D) \quad (11)$$

در میدان تصادفی شرطی، از مفهوم گرادیان برای آموزش و بهینه‌سازی استفاده می‌شود. بر اساس دو رابطه زیر عمل آموزش صورت می‌گیرد:

$$\hat{\mathbb{E}}[F_k] = \frac{1}{D} \sum_{d \in [1, D]} \sum_{t \in [1, T-1]} f_k(\tilde{x}_t, \tilde{x}_{t+1}, z^d) \quad (12)$$

$$\begin{aligned} \mathbb{E}[f_k] &= \frac{1}{D} \sum_{d \in [1, D]} \sum_z P(z|z^d) \sum_{t \in [1, T-1]} f_k(\tilde{x}_t, \tilde{x}_{t+1}, z^d) \\ &= \frac{1}{D} \sum_{d \in [1, D]} \sum_z P(z|z^d) \sum_{t \in [1, T-1]} f_k(\tilde{x}_t, \tilde{x}_{t+1}, z^d) \\ &= \frac{1}{D} \sum_{d \in [1, D]} \sum_{t \in [1, T-1]} \sum_{z_t, z_{t+1}} P(z_t, z_{t+1}|z^d) f_k(\tilde{x}_t, \tilde{x}_{t+1}, z^d) \end{aligned} \quad (13)$$

در زمان آزمون، زمانی که پارامتر تخمین زده شد، داده خام Z داده شده و نیاز است تا x^* را به دست بیاوریم. یافتن این مقدار در بخش ۶-۲-۱، شرح داده شده است.

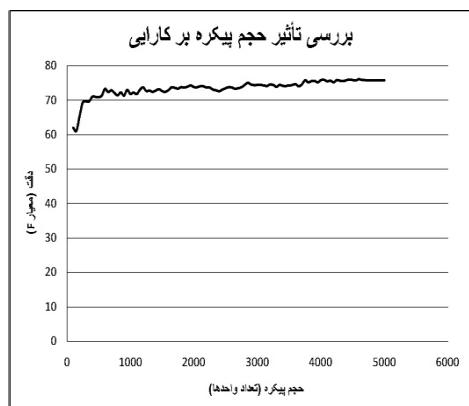
۷- پیاده‌سازی

در پیاده‌سازی نرم‌افزار تعیین مزد و نوع عبارات نحوی در متون فارسی، از زبان برنامه‌نویسی C++ استفاده شده است. این برنامه برای کار در سامانه‌عامل ویندوز هفت توسعه یافته است. برای استفاده از الگوریتم‌های یادگیری میدان تصادفی شرطی و ماشین بردار پشتیبان و نیز برای تولید مدل آماری زبانی، از ابزارهای آماده استفاده شده است. برای الگوریتم ماشین بردار پشتیبان از LibSVM و برای الگوریتم میدان تصادفی شرطی از ابزار PocketCRF استفاده شده است. برای تولید مدل آماری زبانی نیز از ابزار CMU-Cambridge استفاده شده است.

۸- نتایج آزمایش‌ها

ابتدا ضرایب مورد نیاز الگوریتم ماشین بردار پشتیبان، بر اساس آزمایش، بهدست آمده که برای ضریب C، مقدار ۱۰، و برای گاما، مقدار 0.004 بهدست آمده است. در این کار، کرنل برای این الگوریتم، مبنا قرار گرفته و البته، سایر RBF

نحوی، به دست آورد. در این آزمایش، پیکره‌ای ثابت، با تعداد واحدهای هزار را به عنوان پیکره آزمون در نظر می‌گیریم و پیکره آموزشی را از پنجاه واحد تا پنج هزار واحد، با گام پنجاه واحد، افزایش داده و دقت سامانه تعیین مرز با الگوریتم ماشین بردار پشتیبان، با روش برچسب‌گذاری IOE را بر حسب معیار F به دست آورده‌ایم. با توجه به شکل (۱)، متوجه می‌شویم که این نمودار، صعودی است و با وجود افت و خیزهایی، رو به افزایش است. می‌توانیم نتیجه بگیریم، با افزایش حجم پیکره، کارآبی سامانه، افزایش خواهد یافت؛ اما آهنگ افزایش آن از حدی به بعد کاهش یافته و به سمت ثبات می‌رود.

شکل (۲)- بررسی تأثیر حجم پیکره بر کارآبی

۳-۸- مقایسه کارآبی دو الگوریتم میدان تصادفی شرطی و ماشین بردار پشتیبان

جدول (۳)، نماینده کارآبی سامانه، با استفاده از هر یک از دو الگوریتم یادگیری پیشنهادی برای تعیین مرز گروههای نحوی و جدول (۴)، بیان گر کارآبی سامانه برای تعیین مرز و نوع گروههای نحوی به صورت توأم است. در این آزمایش‌ها، از ترکیب بهترین ویژگی‌ها استفاده شده است. همچنین، برای ارزیابی سامانه، از روش ارزیابی متقاطع چندباره^۱ دهتایی، استفاده شده است. مشاهده می‌شود که کارآبی سامانه در تعیین مرز، با استفاده از الگوریتم میدان تصادفی شرطی بیشترین کارآبی را داشته؛ اما، در تعیین مرز و نوع به صورت توأم، با استفاده از الگوریتم ماشین بردار پشتیبان، به بیشترین کارآبی خود رسیده است.

^۱ k-fold-cross validation

این معیارها در بسیاری از پژوهش‌های پیشین نظریer (Kudo et al., 2001) and Matsumoto, 2004 استفاده قرار گرفته‌اند.

۱-۸- بررسی تأثیر ویژگی‌ها و روش‌های برچسب‌گذاری

در بخش ۱-۵، ویژگی‌هایی معرفی شده‌اند. ممکن است برخی از این ویژگی‌ها، مفید واقع نشوند. طی آزمایش‌های بسیاری، تأثیر هر ویژگی مورد بررسی قرار گرفت. این آزمایش‌ها، بدین ترتیب صورت گرفت که هر ویژگی به ترکیب ویژگی‌های قبلی افزوده شد و در صورت افزایش کارآبی، به عنوان ویژگی مفید در نظر گرفته شد و در غیر این صورت کنار گذاشته شد. اگر یک ویژگی، موجب کاهش کارآبی شد، در مرحله بعدی، ویژگی بعدی را هم به ترکیب بدون ویژگی مضر قبلی و هم به ترکیب دارای ویژگی مضر قبلی می‌افزاییم؛ زیرا ممکن است تأثیر یک ویژگی، در کنار سایر ویژگی‌ها مشاهده شود. با اعمال این آزمایش‌ها، مشاهده شد که ویژگی‌های منتخب مفید بوده و تنها، ویژگی‌های آماری، برای کار فعلی مناسب نمی‌باشند. شرح کامل این آزمایش‌ها در (سلیمی بدر، ۱۳۸۹) آورده شده است. همچنین در طی این آزمایش‌ها، روش‌های برچسب‌گذاری IOB، IOE و IOEBS، برای تعیین مرز و تعیین مرز و نوع گروههای نحوی، مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند که بر اساس این آزمایش‌ها، روش برچسب‌گذاری IOB برای تعیین مرز و روش برچسب‌گذاری IOB برای تعیین مرز و نوع گروههای نحوی کارآبی مناسب‌تری را به همراه داشته‌اند.

۲-۸- بررسی تأثیر حجم پیکره بر کارآبی

حجم پیکره آموزشی، می‌تواند تأثیر به سازی در کارآبی سامانه مبتنی بر الگوریتم یادگیر با نظرات داشته باشد. در حال حاضر، پیکره‌ای نسبتاً کوچک، برای آموزش سامانه تعیین مرز و نوع در اختیار است. بررسی تأثیر حجم و بزرگی پیکره بر کارآبی سامانه نشان می‌دهد که با بزرگ‌تر شدن حجم پیکره، آیا کارآبی سامانه افزایش خواهد یافت و یا خیر؟ شکل (۲)، تأثیر اندازه پیکره را بر روی سامانه تعیین مرز با کمک الگوریتم ماشین بردار پشتیبان نشان می‌دهد. به کمک این نمودار، می‌توان تأثیر حجم پیکره را بر روی الگوریتم میدان تصادفی شرط و تعیین مرز و نوع گروههای

(جدول ۴): کارآیی سامانه تعیین مزد و نوع، بر اساس معیار دقت

الگوریتم یادگیری	کارآیی (دقت)
SVM	۷۸,۰۴
CRF	۷۶,۶۰

(جدول ۵): مقایسه کارآیی هسته‌های مختلف الگوریتم ماشین بردار پشتیبان

هسته	کارآیی در تعیین مزد و نوع با معیار مزد و نوع به کل	کارآیی در تعیین مزد و نوع با معیار مزد و نوع به کل	کارآیی در تعیین مزد و نوع با معیار مزد و نوع به کل	کارآیی در تعیین مزد و نوع با معیار مزد و نوع به کل	کارآیی در تعیین مزد و نوع با معیار مزد و نوع به کل
خطی	۷۴,۹۴	۶۸,۸۹	۷۱,۵۵	۷۴,۸۴	۷۰,۱۵
چند جمله‌ای	۷۱,۵۶	۷۱,۵۹	۷۱,۴۲	۷۳,۰۸	۷۲,۰۹
RBF	۷۸,۹۱	۷۴,۸۷	۷۶,۶۸	۷۸,۷۸	۷۸,۰۴

همان طور که در جدول (۶)، مشاهده می‌شود، ترکیب متوالی این الگوریتم‌ها، افزایش کارآیی را در پی نداشته است. الگوریتم‌ها را می‌توان به نوعی دیگر نیز با یکدیگر ترکیب کرد، از طریق موازی. این کار زمانی میسر است که بیش از دو الگوریتم یادگیری موجود باشد و از طریق رأی‌گیری وزن دار، بین برچسب‌های پیشنهادی از سوی الگوریتم‌های مختلف، یکی را انتخاب می‌کنیم. در اینجا، با توجه به در اختیار داشتن دو الگوریتم، این کار، معنای مناسبی ندارد؛ لذا این کار انجام نشده است.

(جدول ۶): نتایج حاصل از ترکیب متوالی الگوریتم‌های یادگیری

الگوریتم اول	الگوریتم دوم	نسبة مثبت	کارآیی بر اساس یادآوری	کارآیی بر اساس معیار F	کارآیی بر اساس نسبت برچسب صحیح به کل
CRF	SVM	۸۵,۵۰	۷۱,۱۰	۷۷,۶۴	۷۸,۵۲
CRF	CRF	۸۸,۸۱	۷۹,۲۹	۸۳,۷۸	۸۵,۸۵
SVM	CRF	۷۹,۷۷	۶۱,۶۲	۷۰,۷۹	۷۹,۱۱
SVM	SVM	۸۲,۸۱	۶۸,۶۱	۷۵,۰۴	۷۶,۳۱

۴-۸- بررسی کارآیی هسته‌های الگوریتم

ماشین بردار پشتیبان

در این بخش، هسته‌های دیگر الگوریتم ماشین بردار پشتیبان را مورد بررسی قرار می‌دهیم. لازم به ذکر است که این هسته‌ها نیز پارامترهایی دارند که تعیین مقدار آنها، می‌تواند در کارآیی سامانه تأثیرگذار باشد. در اینجا، تنها با مقادیر پیش‌فرض، این بررسی‌ها را انجام می‌دهیم. جدول (۵)، کارآیی سامانه تعیین مزد در هر یک از این هسته‌ها را نشان می‌دهد. آزمایش‌های تعیین مزد، با روش برچسب‌گذاری IOE تعیین مزد و نوع، با روش برچسب‌گذاری IOB صورت گرفته‌اند.

مشاهده می‌شود که هسته‌های دیگر، کارآیی کمتری نسبت به هسته RBF داشته‌اند. ممکن است با بهینه‌کردن ضرایب مربوط به این هسته‌ها، کارآیی بهبود یابد که این کار به کارهای آینده محول می‌شود.

۵-۸- ترکیب الگوریتم‌ها

ترکیب دو الگوریتم، به صورت متوالی ممکن است موجب بهبود کارآیی سامانه شود. در اینجا، این دو الگوریتم را به صورت متوالی، با هم و با خود ترکیب و تأثیر این ترکیب را بر روی کارآیی سامانه مشاهده می‌کنیم. جدول (۶)، نتایج تأثیر این ترکیبات را به نمایش می‌گذارد. در اینجا لازم است، بیان شود که برای ساخت پیکره آموزشی، پیکره اصلی را به سه قسمت تقسیم کرده، هر دو قسمت به عنوان پیکره آموزشی و قسمت سوم، به عنوان پیکره آزمون در نظر گرفته شد و خروجی این آزمون‌ها، با هم ترکیب شده و پیکره آموزشی را تشکیل می‌دهد. در اینجا، تعیین مزد مورد بررسی قرار گرفته است و از بهترین ترکیب ویژگی‌ها و روش برچسب‌گذاری IOE استفاده شده است.

(جدول ۳): کارآیی سامانه تعیین مزد، بر اساس معیارهای دقت، یادآوری و F

الگوریتم یادگیری	ویژگی‌های POS مبتنی بر	دقت	یادآوری	معیار F
SVM	بله	۷۸,۹۱	۷۴,۸۷	۷۶,۶۸
CRF	بله	۸۵,۸۶	۸۲,۱۷	۸۳,۹۷
SVM	خیر	۷۵,۹۵	۶۵,۷۹	۷۰,۲۳
CRF	خیر	۷۹,۹۱	۷۳,۹۰	۷۶,۸۷

۹- نتیجه‌گیری و فعالیت‌های آتی

با توجه آنچه در این نوشه آمد، می‌توان نتیجه گرفت، دو الگوریتم میدان تصادفی شرطی و ماشین بردار پشتیبان، برای تعیین مرز و نوع گروه‌های نخوی، در متون فارسی می‌توانند مؤثر واقع شوند. لازم بهذکر است که با بررسی تعداد دیگری الگوریتم یادگیری، به کمک نرم‌افزار وکا، مشاهده می‌شود که الگوریتم میدان تصادفی شرط، برای تعیین مرز و الگوریتم ماشین بردار پشتیبان، برای تعیین مرز و نوع، در بهترین وضعیت خود، بیشترین کارآیی را داشته‌اند. بعد از این الگوریتم، درخت تصمیم کارت و روش راپیر، بیشترین دقت را به همراه دارند. بر اساس آزمایش‌های صورت گرفته، روش برچسب‌گذاری می‌تواند تأثیر نسبتاً محسوسی بر کارآیی سامانه داشته باشد و روش برچسب‌گذاری IOE^۱، برای تعیین مرز و روش برچسب‌گذاری IOB^۲، برای تعیین مرز و نوع گروه‌های نخوی، بهترین کارآیی را به همراه داشته‌اند. بر اساس آزمایش‌های انجام شده، ویژگی‌های مدل زبانی، تأثیر مثبتی بر کارآیی سامانه نداشته‌اند. همچنین، بر مبنای آزمایش‌ها، عدم استفاده از ویژگی برچسب مقوله نخوی، دقت کمتری نسبت به حالت استفاده از این ویژگی را فراهم می‌نماید؛ با این وجود این کارآیی، کارآیی به نسبه مناسبی است. افزودن تأثیر واحد مبتنی بر قاعده که تعداد اندکی قاعده قطعی را بررسی می‌کند، کارآیی سامانه را اندکی بهبود بخشیده است؛ لذا، استفاده از چنین قواعد ساده و اندکی مفید بوده است و این واحد، توانسته خروجی الگوریتم یادگیری را اصلاح کند؛ بنابراین، از اقداماتی که می‌توان در راستای این پروژه انجام داد، اضافه کردن تعداد بیشتری قاعده و توسعه واحد مبتنی بر قاعده است. همچنین، با توجه به بخش ۷-۲، افزایش حجم پیکره، می‌تواند کارآیی سامانه را افزایش دهد و با توسعه این پیکره، می‌توان امید به افزایش کارآیی سامانه تعیین مرز و نوع گروه‌های نخوی داشت؛ بنابراین، گسترش و توسعه پیکره آموزشی، می‌تواند منجر به افزایش کارآیی سامانه شود.

از فعالیت‌هایی که می‌توانند در راستای تحقیق فعلی، در جهت تکمیل و توسعه آن و یا بهره‌گیری از آن، صورت گیرند، می‌توانیم به موارد ذیل اشاره کنیم:

- بررسی سایر الگوریتم‌های یادگیری ماشین؛
- به عنوان مثال بررسی دقیق‌تر الگوریتم درخت

۶-۸- بررسی تأثیر قواعد قطعی

واحد مبتنی بر قاعده، در پایان کار، با اعمال پاره‌ای قواعد حتمی و ساده که پیش از این در بخش ۳-۵ ارائه شدند، اصلاحاتی بر روی خروجی سامانه انجام می‌دهد. جدول (۷)، تأثیر اعمال این واحد را بر کارآیی سامانه نشان می‌دهد. این آزمایش‌ها برای تعیین مرز، با الگوریتم میدان تصادفی شرطی و با در نظر گرفتن همه ویژگی‌ها، صورت گرفته است. این آزمایش‌ها نشان می‌دهد که این قواعد ساده، می‌توانند کارآیی سامانه را اندکی بهبود بخشدند.

(جدول ۷): تأثیر اعمال واحد مبتنی بر قاعده

بر کارآیی سامانه

استفاده از واحد مبتنی بر قاعده	نوع برچسب‌گذاری	کارآیی بر اساس معیار دقت	کارآیی بر اساس معیار یادآوری	کارآیی بر اساس معیار F
بله	IOB	۸۳,۷۴	۸۱,۷۶	۸۲,۷۴
خیر	IOB	۸۵,۱۲	۸۱,۶۵	۸۳,۳۵
بله	IOE	۸۵,۹۵	۸۲,۱۷	۸۴,۰۲
خیر	IOE	۸۵,۸۶	۸۲,۱۷	۸۳,۹۷

۷-۸- بررسی سایر الگوریتم‌های یادگیری

با کمک نرم‌افزار وکا^۳، الگوریتم‌های یادگیری دیگر را برای تعیین مرز مورد بررسی قرار می‌دهیم. این پژوهش، برای کارهای آینده است. به کمک این آزمایش‌ها، انواع الگوریتم‌های یادگیری را مورد بررسی قرار داده‌ایم. معیار بررسی کارآیی، در این آزمایش‌ها، معیار دقت، است. در اینجا، مینما را تشخیص مرز قرار داده‌ایم و روش برچسب‌گذاری IOE است.

مشاهد می‌شود که در این آزمایش‌ها، درخت‌های تصمیم و نیز برخی روش‌ها استخراج گر قاعده، کارآیی به نسبه خوبی در بر داشته‌اند. در این میان، درخت کارت^۴ و الگوریتم راپیر^۵، نسبت به سایر الگوریتم‌ها، بهتر عمل کرده‌اند. کارآیی دو الگوریتم ماشین بردار پشتیبان و میدان تصادفی شرط، در شرایط یکسان، به ترتیب برابر ۷۸,۷۸ و ۸۷,۲۴ درصد بوده است. در این آزمایش‌ها نیز از ارزیابی مقاطعه چندباره^۶ دهتابی، استفاده شده است. نتیجه این آزمایش‌ها، در جدول (۸)، آورده شده است.

¹ www.cs.waikato.ac.nz/ml/weka/

² Cart

³ Ripper

⁴ k-fold-cross validation

سال ۱۳۹۲ شماره ۲ پیاپی ۲۰

۵۵,۰۰	DecisionStump	درخت تصمیم
۷۸,۴۲	FT	درخت تصمیم
۷۷,۲۲	LADTree	درخت تصمیم
۸۲,۴۸	RFPTree	درخت تصمیم
۸۴,۲۰	JRIP (RIPPER)	قاعدۀ
۸۱,۷۰	PART	قاعدۀ
۸۱,۱۹	Ridor	قاعدۀ
۵۵,۰۰	ConjunctiveRule	قاعدۀ
۴۹,۲۶	ZeroR	قاعدۀ
۶۶,۰۱	OneR	قاعدۀ
۸۱,۶۴	DecisionTable	قاعدۀ
۷۸,۴۰	NaiveBayesSimple	بیز
۷۸,۴۰	NaiveBayesUpdateable	بیز
۷۸,۴۰	NaiveBayes	بیز
۷۸,۵۲	BayesNet	بیز
۸۱,۹۶	HNB	بیز
۸۳,۵۳	WAODE	بیز
۸۰,۴۳	AODE	بیز
۸۱,۵۸	AODEsr	بیز

یادگیری کارت^۱ و روش یادگیری رایپر^۲ و یا آنتروپی پشینه.
 ۲- ترکیب موازی چند روش یادگیری از طریق رأی گیری وزن دار است.
 ۳- پیاده سازی نرم افزاری جهت تعیین هسته و وابسته های گروه های نحوی.
 ۴- تعیین محل کسرۀ اضافه.
 ۵- بهره گیری در سامانه های ترجمه ماشینی و تبدیل متن به گفتار، به عنوان پیش پردازش درنهایت، بر اساس آزمایش های مختلف صورت گرفته، بیشترین کارآبی برآورد شده، به کمک این نرم افزار، در تعیین مرز ۸۴,۰۲٪ بر اساس معیار F و ۸۷,۴۵٪ بر اساس تعداد برجسب های صحیح به کل، است که با استفاده از الگوریتم میدان تصادفی شرط و استفاده از واحد مبتنی بر قاعده، با روش برچسب گذاری IOE و استفاده از همه ویژگی های منتخب، به جز ویژگی های حاصل از مدل زبانی، به دست آمده است. در تعیین مرز و نوع نیز، با برچسب گذاری IOB و با شرایط مشابه شرایط مذکور برای تعیین مرز، با الگوریتم ماشین بردار پشتیبان، به دقتی برابر ۷۸,۰۴٪ رسیده ایم.

(جدول ۸): بررسی کارآبی برخی الگوریتم های یادگیری دیگر با نرم افزار و کا

نوع الگوریتم یادگیری	الگوریتم یادگیری	دقت محاسبه شده (بر حسب درصد)
درخت تصمیم	J48	۸۳,۸۵
درخت تصمیم	Random Forest	۸۱,۶۴
درخت تصمیم	Random Tree	۷۱,۵۸
درخت تصمیم	J48graft	۸۴,۳۴
درخت تصمیم	SimpleCart	۸۴,۵۸
درخت تصمیم	BFTree	۸۳,۱۷
درخت تصمیم	Id3	۷۵,۳۱

منابع

باطنی، محمدرضا. توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی. تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۰.

بی جن خان، محمود؛ امکان سنجی برای تجزیه و تحلیل کسرۀ اضافه زبان فارسی با روش انطباق الگو، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات- پژوهشکده ارتباطات- گروه زبان فارسی و فناوری اطلاعات، ۱۳۸۴.

سلیمی بدر، آرمین. طراحی و پیاده سازی نرم افزار تعیین مرز و نوع گروه های نحوی در متون فارسی. پایان نامه کارشناسی مهندسی کامپیوتر (گرایش نرم افزار)، دانشکده مهندسی کامپیوتر و فناوری اطلاعات، دانشگاه صنعتی امیرکبیر (پلی تکنیک تهران)، شهریور ۱۳۸۹.

^۱ Cart

^۲ Ripper

Chandra Pammi , S., Prahallad, K., "POS Tagging and Chunking using Decision Forests", In: Proceedings of the IJCAI-2007, Hyderabad, India, 2007.

Delip R., Yarowsky, D., "Part of Speech Tagging and Shallow Parsing of Indian Languages", In: Proceedings of the IJCAI-2007, Hyderabad, India, 2007.

Diab, M., Hacioglu, K., Jurafsky D., "Automatic Tagging of Arabic Text: From Raw Text to Base Phrase Chunks", HLT-NAACL, 2004.

Ekbal, A., Mandal, S., Bandyopadhyay S., 2007. POS Tagging Using HMM and Rule-based Chunking, In Proceedings of the IJCAI-2007, Hyderabad, India.

Hansakunbuntheung, C., Thangthai A., Wutiwatchai C., Siricharoenchai R., "Learning Methods and Features for Corpus-based Phrase Break Prediction on Thai", 9th European Conference on Speech Communication, 2005.

Himanshu, A., "POS tagging and Chunking for Indian Languages", In: Proceedings of the IJCAI-2007, Hyderabad, India, 2007.

Kiani, S., Akhavan, T., Shamsfard, M., Developing A Persian Chunker Using a Hybrid Approach, IMCSIT'09-Computational Linguistics and Applications (CLA'09), Mragowa, Poland, October 2009.

Kudo, T., Matsumoto, Y., "Chunking with Support Vector Machines", NAAL, 2001.

Lafferty, J., McCallum, A. and Pereira, F., "Conditional Random Fields: Probabilistic models for segmentation and labeling sequence data", In Proc. ICML-01, pages 282-289, 2001.

Lance, A. Ramshaw and Mitchel P. Marcus, "Text Chunking Using Transformation-based Learning", In Proc. of the 3rd ACL Workshop on Very Large Corpora, Cambridge, 1995.

Murphy Richard, C., "Phrase Detection and Associative Memory Neural Network", Proceedings of the International Joint Conference, 4, 2003, 2599 – 2603.

Oliveria, F., Wong F., Dong M., "Systematic Noun Phrase Chunking by Parsing Constraint Synchronous Grammar in application to Portuguese Chinese Machine Translation", In Proc. Of the 6th

شريفى- آتشگاه، مسعود. توليد نيمه خودكار درخت بانك گروههای نحوی در متون فارسی. پایاننامه دکتری، دانشکدة ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، ۱۳۸۸.

شمس‌فرد، مهرنوش؛ صدر موسوی، مریم؛ استخراج نقش‌های موضوعی در جملات فارسی، پانزدهمین کنفرانس مهندسی برق ایران، تهران، ۱۳۸۵.

عیسی‌پور، شهریار؛ همایون‌پور، محمد مهدی؛ بی‌جن‌خان، محمود؛ "شناسایی محل کسره اضافه در زبان فارسی با استفاده از گرامر مستقل از متن احتمالاتی"، سیزدهمین کنفرانس انجمن کامپیوتر ایران، دانشگاه صنعتی شریف، جزیره کیش، ایران، ۱۳۸۶.

کیانی، سهیلا؛ شمس‌فرد، مهرنوش؛ "تعیین مرز کلمات و عبارات در متون نوشتاری فارسی"، چهاردهمین کنفرانس ملی انجمن کامپیوتر ایران، دانشگاه صنعتی امیرکبیر (پلی تکنیک تهران)، تهران، ایران، ۲۰-۲۱ اسفند ۱۳۸۷.

موسوی، نفیسه سادات؛ ثانی، غلامرضا، به‌کارگیری دسته‌بندی‌کننده و رتبه‌بندی‌کننده آنتروبی بیشینه در فرآیند تعیین مرجع ضمایر زبان فارسی، چهاردهمین کنفرانس ملی انجمن کامپیوتر ایران، دانشگاه صنعتی امیرکبیر (پلی تکنیک تهران)، تهران، ایران، ۲۰-۲۱ اسفند ۱۳۸۷.

ایران‌پور مبارکه، مجید؛ مینایی بیدگلی، بهروز؛ تعیین حدود جملات در پیکره‌های متنی زبان فارسی با استفاده از یک روش کارای ارائه شده برای تشخیص فعل، چهاردهمین کنفرانس ملی انجمن کامپیوتر ایران، دانشگاه صنعتی امیرکبیر (پلی تکنیک تهران)، تهران، ایران، ۲۰-۲۱ اسفند ۱۳۸۷.

Avinesh, P., Karthik, G., "Part-Of-Speech Tagging and Chunking using Conditional Random Fields and Transformation Based Learning", In: Proceedings of the IJCAI-2007, Hyderabad, India, 2007.

Bharathi, A., Mannem, P.R., "Introduction to the Shallow Parsing Contest for South Asian Languages", In: Proceedings of the IJCAI-2007, Hyderabad, India, 2007.

Xu F., Zong C., Zhao J., "A Hybrid Approach to Chinese Base Noun Phrase Chunking", SIGHAN Workshop On Chinese Language Processing, 2006.

International Conference on Information Technology and Applications (ICITA 2009), Hanoi, Vietnam, 2009, 292-295.

محمد مهدی همایونپور در سال ۱۳۳۹ در شهر شیراز متولد شد. تحصیلات تا مقطع دیپلم را در شهر شیراز سپری و دیپلم متوسطه خود را در سال ۱۳۵۸ دریافت کرد. وی تحصیلات خود در مقطع کارشناسی را در رشته مهندسی برق در دانشگاه صنعتی امیرکبیر (سال ۱۳۶۶)، کارشناسی ارشد را در رشته برق (مخابرات)، از دانشگاه خواجه نصیرالدین طوسی (سال ۱۳۶۹)، کارشناسی ارشد دوم خود را در زمینهٔ فوتبول (۱۳۷۴) در دانشگاه سوربون جدید در فرانسه و همزمان دورهٔ دکترای خود را در دانشگاه پاریس ۱۱ در زمینهٔ مهندسی برق (۱۳۷۴) به پایان رسانید. نامبردهٔ از سال ۱۳۷۴ در سمت عضو هیأت علمی دانشکدهٔ مهندسی کامپیوتر و فناوری اطلاعات دانشگاه صنعتی امیرکبیر به تدریس و تحقیق مشغول است. ایشان علاوه‌بر تدریس، راهنمایی پژوهش‌های کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری در زمینه‌های مهندسی کامپیوتر و فناوری اطلاعات و نیز هدایت تعداد زیادی پژوهش‌های صنعتی و ملی را بر عهده داشته است. از موضوعات مورد علاقهٔ ایشان می‌توان به پردازش سیگنال، پردازش گفتار و پردازش متن اشاره کرد.

نشانی رایانمای ایشان عبارت است از:
homayoun@aut.ac.ir

آرمین سلیمی بدر در سال ۱۳۶۷ در تهران متولد شد. تحصیلات در مقطع کارشناسی را در رشته مهندسی کامپیوتر گرایش نرم‌افزار (۱۳۸۹) و مقطع کارشناسی ارشد در رشته مهندسی کامپیوتر گرایش هوش مصنوعی (۱۳۹۱) در دانشگاه صنعتی امیرکبیر به پایان رسانیده است. وی هم‌اکنون دانشجوی مقطع دکتری در رشته مهندسی کامپیوتر در دانشگاه صنعتی امیرکبیر است. از موضوعات مورد علاقهٔ وی می‌توان به شبیه‌سازی مغز، شبکه‌های عصبی مصنوعی، سامانه‌های

Pattabhi R.K. Rao, T., Vijay Sunder Ram R., Vijayakrishna R., Sobha L., "A Text Chunker and Hybrid POS Tagger for Indian Languages", In: Proceedings of the IJCAI-2007, Hyderabad, India, 2007.

Ravi Sastry, G.M., Sourish Chaudhuri, P. Nagender Reddy, "An HMM based Part-Of-Speech tagger and statistical chunker for 3 Indian Languages", In: Proceedings of the IJCAI-2007, Hyderabad, India, 2007.

Sanders, E., Taylor, P., "Using Statistical Models to predict phrase boundaries for speech synthesis", 4th European Conference on Speech Communication and Technology, Spain, 1995.

Sandipan, D. "Part-of-Speech Tagging and Chunking with Maximum Entropy Model", In: Proceedings of the IJCAI-2007, Hyderabad, India, 2007.

Sha, F. and Pereira F., "Shallow Parsing with Conditional Random Fields", Proceedings of HLT-NAACL, 2003.

Shamsfard, M., Sadr Mousavi Maryam, "Thematic Role Extraction Using Shallow Parsing", International Journal of Computational Intelligence 4, 2, 2008, 126 - 132.

Tesprasit, V., Charoenpornsawat P., Sornlertlamvanich V., "Learning Phrase Break Detection in Thai Text-To-Speech", Proceeding of 8th European Conference on Speech Communication and Technology (EuroSpeech 2003): Geneva Switzerland.

Truyen, T., Phung D., "A Tutorial on the Maths behind Conditional Random Fields for Sequential Labeling", http://www.computing.edu.au/~trantt2/pubs/crf_intro.pdf, 2008.

Van Rijsbergen, C.J., "Information Retrieval", Butterworth, 1979.

Vladimir Vapnik, Statistical Learning Theory, Wiley_Inte_rscience, 1998.

Vladimir Vapnik, The Nature of Statistical Learning Theory, Springer Verlag, New York, NY, 1995.

خبرهٔ فازی، الگوریتم‌های تکاملی، کنترل بهینه و پردازش
زبان طبیعی اشاره کرد.
نشانی رایانامه ایشان عبارت است از:
armin.salimibadr@aut.ac.ir

فصلنامه

سال ۱۳۹۲ شماره ۲ پیاپی ۲۰

